

Beatrice Töttössy*

EGY ÚJ FOGALOM: 'OLASZ-EURÓPAIMAGYAR' IRODALMI SZAKÉRTELEM

Lehetséges és szükséges: az utolsó húsz év fejleményeként, az irodalom társadalmi, politikai, gazdasági és főként kulturális funkciójának gyökeres átalakulása alapján.

A változások különösen energikus, a „régii” résztvevők szempontjából majdnem agresszív, az „újak” szemszögéből kétségkívül érdekes és izgalmas dinamikájú jellegét három olyan olaszországi helyzetképpel világítom meg, melyekben mára valószínűleg nemcsak olaszországi viszonylatban, de talán az általában értett európai kulturális környezetben is összehasonlításra alkalmas, három alapszituációra ismerhetünk rá. A három szituáció három különböző képzési perspektívának felel meg, melyekben a mai, európai, reform-egyetemi viszonyaink között a koordináció, a kooperáció, a szintézis lehetőségeit érdemes látni és keresni.

Az **első helyzetkép** a nyolcvanas évek közepére vezet vissza, amikor a Firenzei Tudományegyetem Magyar Nyelv- és Irodalom Katedráját Hubay Miklós vezette. Az olasz színházi élet mindennapjaiban is otthonos író, a Magyar Írószövetség elnöke, a magyar exil-irodalom nagy alakjainak útítársa, az „univerzális” magyar irodalom olaszországi és európai nagykövete. Hubay Miklóst egyetemi tevékenységében is egyértelműen vezet(het)te az irodalom végső soron állampolitikailag (s az állami szubvenciók formájában is megjelenő) elismert, s ezért (többlet)értéket teremteni képes „magas kultúra” képviselőtének princípiuma. A szintetikus megfogalmazás veszélyeit felvállalva Hubay Miklós személyében az „irodalompolitikai elkötelezettségű író-tanár” egyéniségét tisztelhetjük. Az irodalom autonómia- (korabeli szóhasználat) „szabadság”-) igénye és a politika többé vagy kevésbé erőszakosan normatív szerepének korra jellemző állandó feszültsége egy magas-értelmiségi kultúrhős „auráját” teremtette meg személyisége és tevékenysége körül. Akadémiai profiljának jellegzetes mozzanata volt mind az a tény, hogy – az 1947-től könyv-

* Beatrice Töttössy, a Firenzei Tudományegyetem Finnugor Tudományos-Didaktikai Szektorának vezető professzora, tottossy@unifi.it

táros-tanárként működő, katedraalapító Pálincás László 1974-ben bekövetkezett halála okozta úrben – az egyetem, illetve a Magyar Katedrát befogadó Germán, Szláv és Finnugor Nyelvek és Irodalmak Intézete Tolnay Károlynak, a firenzei Buonarroti Múzeum vezetőjének kívánságára hívta meg Hubay Miklóst az író-tanár szerepére. Míg ő, az 1988-ban lezáruló tevékenységének egyik utolsó irodalmi programjaként *Európa* címmel olasz Illyés-kötet jelentetett meg, illetve a magyar irodalom olasz fordítását támogató, Illyés-díjat hozott létre. A magyar irodalom műfordítása, az (olasz és a magyar) irodalmak közötti kapcsolatépítés, az irodalomközi, közös európai, világirodalmi aspirációjú kánonképző munka – Hubay Miklós korszellemtől táplált kulturális „aurájának” fényében és annak energiájával – a nagy hagyományú (irodalmi) kézművesség, személyes tudásnak és személyes (irodalmi) kapcsolatnak a személyesség keretei között alakuló, (irodalmi) élményközösségében „teremtő”, tisztán és egyértelműen kreatív munka formájában jelent (jelenhetett) meg az (olasz) egyetemi diákok számára: egy „erős” kánonra és „zárt” olvasatra, a magyar (és olasz–magyar kapcsolódású) irodalmi életvilág és -környezet értékörző, biztonságot sugalló, személyesben gyökerező s azt értő, értelmező és közvetítő, határokon átnyúló, lényegi (irodalmi-kulturális) közösségségre épülő, tradicionális értelmű Bildung formájában. Hubay Miklós implicit javaslatára 1988-ban egy platonai, kivetített idea szuggeszciójának erejével hív fel a – számára és kora számára – evidenciaként létező olasz–magyar kulturális-irodalmi közösség celebrálásában, kultikus gondozásában megnyilvánuló, értelmiségi életvitel választására és választhatóságára.

A **második helyzetkép** a kilencvenes évek legelejének Torinójába vezet el, Gianpiero Cavaglià (1949–1992) hungarológiai műhelyébe, ahonnan, a műhelyt jellemző tényként, többek között, az olasz–magyar kereskedelmi szaknyelv egyik mai, budapesti oktatója és tankönyvírója, az emellett lapszerkesztést, irodalmi- és humán-szakszöveg-fordítást, s a kísérletező művészet különböző formáit is gyakorló Livia Cases került ki. Valamint az egyetemi oktatásban a fiatalon elhunyt professzor helyét betöltő, író-újságíró-műfordító Bruno Ventavoli, aki nemcsak magyar klasszikusokat, Molnár Ferenc, Rejtő Jenő, Kosztolányi, Szerb Antal, Ottlik, Szabó Magda műveinek olasz verzióját gondozta, de egy többszerzős, új, magyar irodalomtörténeti vállalkozás ötletét is kidolgozta és a mű szerkesztését felvállalta¹.

Nem véletlenül. Gianpiero Cavaglià hungarológiai Bildung-modelljét explicit javaslat formájában is átörököltette tanítványai és kollégái számára² egy professzionális létforma realizitikus képében. Mondhatnánk, a modern kor grand tour-hagyományának adott az 1989-es fordulat éve körüli időkben új, gyakorlati-kulturális értelmet: az irodalmi és kritikai szövegek átfogó, általános jelentésű, műves, szak-

¹ 2002–2004. *Storia della letteratura ungherese* (A magyar irodalom története). Vol. I–II. Szerk. B. Ventavoli. Lindau, Torino.

² L. Cavaglià, G. 1996. *L'Ungheria e l'Europa* (Magyarország és Európa). Szerk. K. Roggero, P. Sárközy, G. Vattimo. Bulzoni, Roma.

szerű „fordításának”, egy permanens „kulturközi utazás”-nak szentelt életformájában, talán pontosabban megformáltságában. Gianpiero Cavaglia javaslatát egy lényegében irodalomközpontú, funkcionális hungarológiafogalom három, önkritikus értelemben felvállalt eleméből kiindulva alakította ki. Az első elem a magyar irodalom története: a „gyors előregedés” univerzális jegye mellett tipikusan magyar jegyei Cavaglia szerint egyrészt az általa közvetített magyar irodalmi összkép pontatlansága, másrészt a lefordított „nagy művek” kis száma, illetve nem megfelelő fokú reprezentáló ereje. A második elemet a kritikai elmélet és gyakorlat alkotja: Cavaglia nemcsak a folklórt, zenét, népköltészetet, művészeteket, folyóiratok modernizáló potenciálját egyszerre hasznosító, interdiszciplináris nézőpontot, valamint az egy adott időszakra (például az osztrák–magyar korra, annak „birodalmi irodalmára”) alkalmazott többcentrumú, többnyelvű, areális perspektívát ajánlja. Túl e két általánosság bármely relatíve zárt irodalmi rendszer kritikai elemzésében frissítő hatású mozzanaton, egy helyzetspecifikus kritikai praxisra is javaslatot ad: a magyar irodalom más, „nagy” európai nyelveken létező fordításainak olvasásával a nemzeti megformálású, „pontatlan” irodalomtörténeti összkép pontosítását elvégezhetőnek tartja, valamint „ellentétes művelődési környezetben és ízlésvilágban gyökerező” irodalomtörténeti argumentációk egyidejű tanulmányozásával, „összképbe-olvasásával” az olasz–magyar, európai–magyar „irodalmi különbözőség”-et, a diverzitás irodalmi reprezentációját értékeli átláthatónak és feldolgozhatónak. Cavaglia mindössze néhány oldalban magyarázott hungarológiafogalmában (irodalom)történeti kultúrkritika és kortárs (irodalmi) Bildung érdekes egysége van jelen: az individuális pszichének vagy a kollektív tradíciónak a társadalmi közvetlenségen át-, illetve azon túlra nyúló két olyan szférájában (az irodalomtörténeti kultúrkritika és a kortársirodalmi Bildung), ahol az „elkötelezettség” (még vagy már) nem képez közvetlenségében megragadható, össztársadalmi valóságértéket, miközben viszont az irodalmi érték hibátlanul működik új, konkrét, addig nem érzékelt, (irodalmi) valóságok, művek közvetlen megismerését tápláló energiacentrumaként. Innen eredhet az irodalomközpontú, funkcionális hungarológiafogalom harmadik, önkritikus értelemben felvállalt eleme: irodalmi Bildung- és műfordítás szoros összekapcsolása, gyakorlati értelmű azonosságának feltételezése. Tanulni és tanítani, informálódni és informálni, műfordítani és teremteni: az ’olasz–európaimagyar’ irodalom szakember irodalmi szöveget, közeget, cirkulációt „termel”.

A harmadik helyzetkép elé: egy (irodalmi-kulturális) emlékkép Sartre-től 1950-ből³.

A francia baloldali egzisztencializmus háború utáni, rekonstrukciós kori, társadalmi valóságérzékelésében a tömegek, a modern társadalmak égi konstellációjában megjelenő, mindenre felforgató hatást gyakorló, „hatalmas bolygók” voltak, melyek – távolról, a fizikai érintkezés nélkül is – átalakították a művészeti tevékenység-

³ Sartre, J-P. 1950. La coscienza dell'artista (A művész öntudata). In: *Che cos'è la letteratura* (Mi az irodalom?). Il Saggiatore, Milano 1960.

get megvonva tőle sajátos jellegét és megrontva a művész lelkiismeretét, illetve tudatállapotát. Sartre elgondolása szerint kettős okból történt ez: míg egyfelől a tömegek maguk is „harcolnak az emberért”, de vakon („folytonosan kockáztatva, hogy elvesztik identitásukat és elfelejtkeznek arról, mik is ők valójában, miközben pedig hagyják, hogy egy mítoszgyártó hangja elcsábítsa őket”), másfelől a művész nem rendelkezik olyan nyelvvel, amelyen megértethetné magát a tömegekkel. A művész tehát beszél ugyan a tömegek szabadságáról – hiszen szabadságból csupán egyetlenegy létezik –, de ezt egy idegen nyelven teszi. A korabeli politikai ideológia öltönye alatt Sartre egzisztenciálfilozófiai konklúziója meglehetősen pontossággal kommunikálja számunkra minden „kultúraközi útban”, minden – átfogó és konkrét – értelemben vett „műfordításban” rejtőző apóriát: a kommunisták – írja – bűnösök, mert tévednek igazságuk megszerzésének módjában, ugyanakkor bűnössé teszik a nem kommunistákat, mert igazuk van tévedésük módjában. Rendkívül érdekesnek és időszerűnek tűnik az a tény, hogy Sartre az apória szovjet, vagyis a kultúra politikájának közlekedőedény-jellegű mechanizmusra alapozott megoldását – a művészi teremtés színvonalának csökkentését és a tömegek kulturális színvonalának emelését – egyértelműen elutasítja mint értelmetlent, illetve mint olyan megoldást, mely a művészetet és közönségét egyaránt az „abszolút közepszerűség” redukált állapotába kényszeríti bele.

Még mindig a harmadik helyzetkép elé: két (előzetes és nagyon igaz) helyzetjelentés 2002-ből, melyeknek implicit tartalma az európai magyar irodalmi szakember eshetőségeiről, a hungarológiai képzés feladatairól szól.

Két nagy magyar(nyelvű és országú) író idézek. Esterházy Péter egy vidám kijelentése így hangzik: „természetesen fogalmam sincs arról, hogy én olaszul mit jelentek”. Nádas Péter borongós kedélyű megnyilatkozása pedig a következő: nincs mondanivalója a magyar irodalomról (a Scrittore ungheresi allo specchio [Magyar írók tükörben] című, olaszországi, kétnyelvű antológiában reméltem, hogy ötven író társával kedve lehet részt venni a választottnak vagy kényszerűnek megélt „magyar irodalmi egzisztencia” általa képviselt arculatának megrajzolásában. Nem volt). A két író a nagyon tömör, nagyon erős bogozatú, nagyon hatékony szellemiség jelenlététől dús jelképpoggyászat ajándékozta itt a „mindig bűnös” kultúrközi utazónak. Akinek Sartre jön segítségére: nem „megfejtetni” kell, még kevésbé „megoldani” kell az apóriát, hanem megtanulni vele együtt élni (utazni).

A harmadik helyzetkép a mai jelenkor európai irodalmi-kulturális képe, nemcsak az (irodalom-) történelem állandó prizmajátékát mutatja felénk, hanem, s egyre teljesebben, a globális jelent tükrozi. A többszörös képjáték – s tendenciálisan minden mai életformánkra kiterjedően – reális és virtuális közös játékterében jelenik meg. Innen a bevezető sorokban említett „agresszió gyanúja” ugyanúgy, mint az új dinamika jóleső érzése.

Az irodalmi szakértelem társadalmi sorsának és funkciójának szempontjából ez azt jelenti, hogy a kultúrközi utazás, a „műfordítás”, gyakorlati lehetőség lett minden

európai polgár számára. Közelebből nézve: a kilencvenes években felszámolódtak a hidegháborús évtizedekre jellemző, geopolitikai jellegű intézményes irodalmi kapcsolódások. Ezzel a folyamattal párhuzamosan, a hungarológiai tanulmányok az olasz, illetve „rég-európai” egyetemeken – valószínűleg az újraszervezés első lépéseként – a finnugor történeti nyelvészeti nézőpontot privilegizáló akadémiai összefüggésbe kerültek (vissza) az észti és az uráli-finnugor kultúrák irányába való tágitás lehetőségével, de mára az általános társadalmi diskurzusban is szokásértékűvé lett regionális perspektíva egyidejű, gyakorlati hozadékával: a geokulturális térképen egyszerre s viszonylag pontos helyet kapott egy „közép-európai magyar”, illetve egy „skandináv-balti finn és észti” regionális egység. (Érdekes, de nem itt tárgyalandó kérdés a két regionális egységnek az egyetemi magyar tanulmányok szempontjából választott/választható kezelése.) A kilencvenes évekkel kezdődő időszak az európai integráció gazdasági logikájának érvényesülési időszaka is: ez a logika, s a vele járó gazdaságpolitika a „magas” irodalom esetében ugyanúgy, mint a „kommersz” irodalom esetében, a közvetlen, a bármiféle „rokonsági” vagy „képviselési” formától független, pusztán individuális művészeti jelenségek, áruk, piaci körforgását (műfordítását, terjesztését, befogadását, „utazását/utaztatását”) támogatja. Magas és kommersz irodalom gazdasági helyzetének összetalálkozása újdonság, amely látható módon arra ösztönözhet, hogy az irodalmi kultúra politikai minőségéről is elgondoljunk, annak legtágabb és leggazdagabb értelmében.

Ilyen tágan és gazdagon értelmezett (irodalom)politikai reflexiót táplál az internet virtuális valósága és a benne rejtőző irodalmiság, valamint az ezzel összefüggésbe hozható, potenciális irodalmi szakértelem. A euroamerikai szociológia, antropológia és pszichológia tudományai mellé elérkezett az irodalomtudomány is ahhoz a ponthoz, ahol a „magányos tömeg” és a „konzumtársadalom” végső soron paternalisztikus és elitisztikus jellegű fogalmait saját teoretikus horizontjában is az irodalmi demokrácia kategóriájával megkísérli behelyettesíteni: az (irodalmi) dilettantizmus és, az egyik oldalról, az alkotó (irodalmi) kreativitás, a másik oldalról pedig az (irodalmi) szakszerűség pontos elkülönítésére nagy elméleti fegyvellemmel törekedve. Itt most a szakszerűség minősége és milyensége a kérdésünk, ’olasz-európai magyar’ változatában, s az olasz-európai magyar irodalmi dilettantizmussal párbeszédben. Még pontosabban: a kérdés az, hogyan, milyen fokon kívánjuk a tradicionális egyetemi képzést összekötni az irodalmi szakszerűség új formáira való felkészítéssel, e szakszerűség auctoritásának formáit milyen módon műveljük ki egyetemi fokon. Nyilvánvaló, hogy az irodalmi demokrácia egyetemi mindennapjainak standard műveleteitől indul az egyetemi nevelődési folyamat: abból a helyzettől, ahol a hálót a dilettáns kultúrabefogadók egyre nagyobb számban úgy használják, mintha az egy végtelenül nagy „szakkönyvtár” lenne, ahol a tradicionális katalógusok keresőrendszerének megismerésére felszólítást a „to google” parancsszava vette át, relativizálva – de nem megszüntetve, pusztán kooperációra kényszerítve – az online katalógusok hagyományközeli használati törvényeit; vagy ahol a dilettáns kultúrateremtők ezrei a hálót úgy használják, mintha az egy hatalmas szerkesztőségi iroda lenne, ahol a „bloggerek”, a hálóban zajló társadalmi élet

kommentátorai az európai (globális?) kultúra „nyitott könyvét” írják és szerkesztik, ellenőrizhető, evidens módon megoldva a szellemi tulajdon jogi- és csoportpszichológiai problémáját, amit sem a huszadik század eleji bécsi Freud-kör tagjai, sem a nyolcvanas évek budapesti, s Vásárhelyi Miklós tiszteletére készült Napló írói nem tudtak megoldani. Az irodalmiság mai életkörülményei, technológiai feltételei között az egy adott (a mi esetünkben olasz, illetve magyar) nemzeti irodalmi közeg maga is folyamatosan nyitott, határnélküli: „mondani róla valamit” semmilyen szinten nem egyértelmű feladat. A címben jelzett 'olasz-európaimagyar' erre a feladatra javasol provizórikus és pragmatikus megoldást. Az olaszul beszélő egyetemi művelődés kereti között nyilvánvalóan súlypontot kap a magyar irodalmiság „könyvének” olasz nyelvi-irodalmi térben való felnyitása, nyitvatartása, folyamatos továbbírása és szerkesztése: ennek az örökké nyitvatartó, szerkesztői irodának és a hozzátartozó összes, s ma egyszerre virtuális és reális irodalmi infrastruktúrának a szakszerű művelését kell, hogy elsajátítsa a hungarológus diák Olaszországban (hogy e diák olasz nemzeti nyelvű-e vagy pusztán olaszországi, az egy újabb, s egyre fontosabb kérdéskörre utal vissza, amelyet azonban itt nem tárgyalhatunk). Ami az 'olasz-európaimagyar' irodalmiság „ézőkeny/érző” nyitott könyvének⁴ formáját illeti, a hozzá kapcsolódó szakszerűségnek evidens eleme az univerzális értéké tárgult fordítás. S vele az irodalmi szakértelem és szakszerűség tudományos, didaktikai, kulturális horizontú mindennapi akadémiai praxisában folyamatosan, konkrétan, s egyben a háló dilettáns, nagyrészt diák-irodalmi „aktivistáival” dialógusban megválaszolható kérdések: **mit, hol, kinek, milyen belső és külső munkafeltételek között és milyen kritikai perspektívában szükséges, lehet, értelmes „fordítani”?**

⁴ Tóttössy, B (szerk). *Scrittori ungheresi allo specchio* (Magyar írók tükörben), kétnyelvű antológia 2003. Carocci, Roma. 2003, 48. „Érzékeny és ,érző' könyvesemény” kategóriáját használom (olaszul 49: „sensibile o ,senziente”).